

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

СЕРИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

3

НОВИ САД
1952

О НАЈНОВИЈИМ ИСПИТИВАЊИМА ВОЈВОЂАНСКИХ ДИЈАЛЕКАТА

Чињеница да је у недавној прошлости настала нова фаза за војвођанску дијалектологију — потстиче ме да кажем на овоме месту неколико речи о проблемима војвођанских дијалеката и о стању њиховог испитивања.

Та нова етапа војвођанских језичких студија отпочела је 1948 године, када је професор Александар Белић ставио пред наше дијалектологе као основни задатак: систематско проучавање дијалеката Војводине. До тога времена лингвистичким испитивањима готово нетакнута, Војводина је сада овим планом стављена у центар савремених дијалекатских студија у нашој земљи, и истраживања су одмах започела.

Још је поодавно сам Белић¹, одређујући место Војводине у оквиру српскохрватских говорних типова, поставио конкретно питање унутрашњих међусобних односа говора Бачке, Баната и Срема, остављајући да на то питање одговоре доцнија детаљна испитивања. У раздобљу између два рата било је неких мањих испитивања на терену (нарочито Бранка Милетића, затим Милоша Московљевића — за екавске говоре, па Светозара Георгијевића и Анте Секулића — за икавске говоре); та су испитивања изнела на видело нешто локалних језичких особина, али због својег фрагментарног карактера и због уског обима нису могла да даду одговора на горње питање, тако да је оно и после њих остало отворено.

Да би се, међутим, на ово питање одговорило, потребно је било решити неколико основних проблема, од којих су — бар за прво време — најакутнија била ова три:

1) Најосновније и најпрече је било: локализовати језичке црте на војвођанском терену. Које су међу познатим језичким појавама општевојвођанске, а које имају ужи локални карактер — само бачки, само банатски или само сремски? Је ли, например, специфични војвођански вокалски систем заиста општевојвођански или није? Исто тако, је ли архаични падежни систем (којем велики значај придају и Вук и Белић) — заиста општевојвођански или није? Како се на терену простиру оне језичке особине за које знамо да их у Војводини има, али не знамо где и у којој мери? А у вези са свим тиме: иде ли у дијалекатском погледу Срем заједно са Бачком и Банатом, или га је одвојени историски развитак — и у лингвистичком смислу изоловао од осталих војвођанских говора и чвршће привезао уз славонске дијалекте, а, можда, и уз србијанске говоре Мачве и Шумадије?

2) Други проблем је био: поред познатих црта открити и што више нових црта, дотада науци непознатих, да би се при утврђивању локалних типова могло извршити што је могуће прецизније нијансирање. Јер је несумњиво било да поред, рецимо, облика на коли, на врати или играду, певаду и томе слично — има у Војводини и много других специфичних језичких појава. Само се није знало које су.

3) У вези са поменутиим проблемима био је и трећи: како се у језику огледа симбиоза Срба-екаваца са Буњевцима и Шокцима-икавцима? Знало се, наравно, да су једни — екавци, а други — икавци. Али се већ а priori могло претпостављати да то није међу њима једина разлика, чак ни једина крупна разлика. Само се није знало: које су те друге разлике. Са друге стране, није било сумње да су екавци и икавци, у току својег већ доста дугог заједничког живота, морали развити и разноврсне заједничке језичке особине. Али се из досадашњих радова мало шта могло о томе закључивати.

А било је и других проблема, само од ужег значаја.

Због свега тога ваљало је предузети рад на терену готово испочетка, и тај посао је Српска академија наука поверила неколицини младих људи васпитаних у Белићевој школи, којима имам част и ја да припадам.

Још одмах 1948 године кренуо сам на бачки терен, који ми је додељен; остале колеге започеле су са испитивањем Баната, а касније и Срема. И та испитивања настављена су до данас.

Да кажем неколико речи о томе теренском раду, који је напоран али врло занимљив. Испитивач долази у место које је одабрао и основни задатак му је да чује што више живе језичке материје, онако како се она јавља у сасвим слободној свакодневној употреби. Али да би слика коју ће он добити била заиста верна слика локалног говора, потребно је да има пред собом „типичне информаторе“, тојест лица која свој матерњи дијалекат лепо осећају и говоре. А ово је нарочито у Војводини, где је писменост на високом ступњу, почело бивати све већа реткост. Зато су најбољи „информатори“ по правилу били сеоске деде и мајке, а у мањем броју случајева и отреситији људи средњих година, па и млађи. Од свих претставника локалног говора испитивач, дакле, мора да одабере неке, у чији ће језички материјал моћи несумњиво да се поузда. Па и тако одабраним информаторима мора се приступати опрезно, да се у њихов природни ток говора и у њихову свакодневну реченицу не би увукао какав импорт из књиге и школе, или каква језичка црта научена на страни. Због тога се употребљавају разноврсне теме: деда ће, рецимо, кад дође до „дивана“, причати своје успомене из младости, како се обрађивала земља, како се служила војска, каква су се играла кола; мајка ће причати о старим ношњама, о томе каква су се „кадгођ“ јела справљала, какав је женски рад био, и томе слично. Једном речју, теме су етнолошке, иако је испитивачу у датом тренутку свеједно о чему је реч. Главно је да дијалекатског материјала чује што више. Тек после тога долази прва — још увек теренска — обрада: црте које су се у слободном говору појавиле сада се проверавају. Информатору се постављају питања на која он треба да да одговор; а одговор треба да садржи тражену црту (на пример: „У чим ја идем?“ — „Идете у ципела“ и слично). А кад се све што је потребно на тај начин (који је каткада врло компликован) провери, онда се може рећи да је испитивач „савладао“ дотични говор и да може да састави ње-

гову „граматику“, тојест преглед његове системе. Такав локални говор може се после тога сматрати као фиксиран и зрео за даљу — сада већ теориску — обраду.

Досада је овако — за протекле три године рада — испитан импозантан број локалних говора (највише екавских и најчешће по селима) у свим крајевима Војводине. Предмет испитивања била су ова села и градови: Алибунар, Баваниште, Бачки Моноштор, Бегеч, Биково, Бока, Волошиново, Врдник, Вркаждин,* Гај, Голубинци, Госпођинце, Дeroње, Долово, Ђала, Житиште, Иланча, Итебеј, Кикинда, Кручица, Кумане, Мартонош, Међа, Меленци, Милошево, Мокрин, Мол, Нови Кнежевац, Павловци, Падеј, Пачир, Равно, Радојево, Санад, Севкерин, Сивац, Силбаш, Сомбор, Српски Крстур, Стапар, Стари Бановци, Субатица, Томашевац, Турија, Црња, Чалма, Чента, Чонопља, Чуруг, Шајкаш (али број није дефинитиван, јер га стално нова испитивања повећавају). О неким од ових говора смо и ја и остали испитивачи² објавили неколико реферата.

Иако се не може рећи да је теренски рад дефинитивно завршен, ипак се сада већ поуздано може казати да у овоме погледу Војводина није више непозната област. Пред нама се данас јасно оцртавају контуре њених важних дијалекатских особина и границе ужих локалних говорних типова.

Ја се овде не мислим тим досадашњим резултатима бавити исирпно; али ћу ипак изнети понешто од њих, само колико да дам најопштији појам о томе.

За многе од дијалекатских особина које се јављају у Војводини данас сигурно знамо да су општевојвођанског карактера: тако се, на пример, „тврдо“ војвођанско л говори и у Бачкој и у Срему и у Банату; то важи такође и за нарочити изговор сугласника ш и ж, па онда за облике п е в а д у, и г р а д у и тако даље.

Напротив, за низ других особина сада се може рећи да се не јављају у целој Војводини, него да су ограничене на само један део њен.

Тако, рецимо, за војвођанску дифтонгизацију вокала (изговор д е т е, ноћ приближно као ди е т е, н у о ћ) данас знамо да је то процес који је најизразитији у Бачкој, док у Банату захвата само неке говоре у Потисју, па идући према румунској граници ишчезава; а у Срему се јавља само у бледим траговима.

И скраћивање ненаглашених дугих вокала, које је први запазио Решетар,³ јавља се, истина, у целој Војводини, али је у различитим областима различито градуирано. Најпрогресивнији су у томе погледу говори источног Баната (тамо је скраћивање готово тотално), па

* Имена бележим у народном облику, који се не слаже увек са службеним.

заостаје за њима Потисје, да се процес најзад сведе на најмању меру на западу, око Сомбора и Сремске Митровице, где је сачувано више старине (колико ми је познато, у Бачкој је у овом правцу најархаичнији стапарски говор).

Тако исто, за изговор *н а р о т*, *д р у к* итд. (место *н а р о д*, *д р у г*) знало се да у Војводини постоји; али се није знало у којој области; сада такав изговор можемо локализовати у југозападну Бачку (тако се на пример говори у *С и л б а ш у*), где је ова појава изазвана вероватно словачким утицајем.

Па и за познато војвођанско мешање *ч и ћ* (*к у ч а*, *ћ е т и р м. к у ћ а*; *ч е т и р и*) данас можемо утврдити — да се своди само на уску околину Панчева; у осталој се Војводини ови сугласници јасно разликују.

Тако се и облици као *н а к о л и*, *н а в р а т и* итд. јављају у целој Војводини само у мушком и средњем роду; тип женског рода: у *н о в и н а*, *п о л и в а д а*, *о с в е т к о в и н а* и сл. говори се у Бачкој и ређе у Срему; али га нема у Банату.

И тако даље. Података имамо много.

Исто су тако откривене и неке досад непознате црте.

Констатовано је, рецимо, да паралелно са „тврдим“ *л* — постоји и „меко“ *л*, па се на тај начин војвођански изговор у овоме слаже са пољским и руским изговором (тако у Бачкој и Банату; за Срем засад још немамо потврду).

Такође је и код кратких вокала *е* и *о* поред познатог врло широког изговора — утврђен (под извесним условима) и затворен, узак изговор.

И томе слично.

Зато смо сада у могућности да одредимо (међу војвођанским екавским говорима) и уже локалне типове. У Бачкој се као типски чистије засебне јединице издвајају *ш а ј к а ш к а* говорна група, са једне стране, и *с о м б о р с к а*, са друге. Између њих стоје два прелазна појаса (на североистоку суботичко-сенђански, на југозападу различити говори око Бачке Паланке). У Банату опет имамо два основна типа: на северу *к и к и н д с к и*, а у центру *т а м и ш к и*; на југу од овог последњег постоји неколико говорних група, које се све одликују нарочито специфичним акценатским системима. Најзад, подаци за сремске говоре нису засад још довољно обрађени да би се и за Срем могла дати слична подела; али се већ и сад може слободно тврдити да и Срем улази у састав војвођанских екавских говора, иако у типичности црта заостаје за Банатом, а нарочито за Бачком.⁴

И за симбиозу екаваца и икаваца можемо сада рећи понешто. Између Срба, са једне стране, и Буњеваца, са друге, постоје чврсте лингвистичке везе. То јасно показује чињеница да се буњевачки гласовни систем слабо разликује од екавског; екавске особине су продрле и

међу Буњевце (дифтонгизација, „тврдо“ и „меко“ л и др.). Али су у облицима Буњевци сачували много од своје индивидуалности. Напротив, за шокачке говоре (бар неке) — мора се констатовати да у себи имају мање „војвођинизма“; они су углавном задржали свој архаични дијалекатски тип, донет однекуд из Славоније или Босне.

Једном речју, данас већ има прилично грађе за дискусију о унутрашњим односима између појединих војвођанских дијалеката, а та ће се грађа током времена и повећавати.* На основу ње је сада могућно сагледати и неке нове проблеме.

Да и овде наведем неколико примера.

Између осталог се поставља и питање узрока неких појава. Је ли затворен изговор кратких вокала настао можда под утицајем мацарске тзв. „вокалске хармоније“? Исто тако се морамо питати у вези са неким акценатским појавама у Банату: је ли то утицај румунских дијалеката? Као што је већ било речи, умесно је говорити и о извесној симбиози наших дијалеката са словачким говорима. И тако даље. И обрнуто, нема сумње да су сви мањински говори претрпели у Војводини снажан утицај нашега језика. Али како се то манифестује? Све ово, дакле, намеће на овоме терену задатке и славистима и романистима и угролозима и другима.

Затим се јавља и један други проблем: у којој се мери војвођанске народне дијалекатске особине огледају у језику старих војвођанских писаца? Нема никакве сумње да су код тих писаца извесне појаве народног језика погрешно схватане као русизми, због тога што народни говори нису били испитани. Сада би било могућно да се то схватање подвргне ревизији, само је, наравно, потребно да се ти писци претходно добро филолошки испитају.

Као што се из овога види, Војводина за нашу дијалектологију није више „terra incognita“. Остаје, истина, још много да се у томе правцу уради; али већ и сада ови српскохрватски значајни дијалекти постају све приступачнији за шире студије у области науке о нашем језику.

Иван Поповић

¹ Дијалектологическаја карта сербскога језика, Санктпетербургъ, 1905, 32—40.

² Б. Николић и П. Ивић. — Исп. Гласник Академијин (почевши од 1949 год.) и Јужнословенски филолог XVIII.

³ Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien 1900, 30.

⁴ Исп. Гласн. САН II, 133—134, где се укратко додирује и питање Војводине као дијалекатске целине.

* Ја, на пример, спремам исцрпну студију о говору села Госпођинаца, где ћу се осврнути уопште на бачке говоре; а такође вршим и испитивања буњевачких говора. Сличне радове треба очекивати и о банатским и сремским говорима од других испитивача.